

**Я чую тебе. Сплетіння доль
Катерини Білокур та Оксани
Петрусенко**

КУПИТИ

Цей роман - лірична історія життя двох видатних жінок: художниці Катерини Білокур і співачки Оксани Петрусенко.

Катерині не дозволяли вчитися й малювати, а вона не мислила себе без малюнка - сховавшись від усіх, розмальовувала химерними птахами вкрадене в мамі полотно. Оксана в чотирнадцять мусила піти працювати, щоб утримувати маленького братика й усю сім'ю. Нелегкі перипетії життя були постійною перепорою їхній творчості.

Зрештою долі жінок переплелися. Майбутня художниця написала Оксані Петрусенко листа зі своїм малюнком - зламаною гілкою калини. Співачка була вражена поєднанням кольорів і відтінків, а ще болем, що струменів через зображення. Так у житті Катерини Білокур розпочався новий етап, що приведе її до слави.

Олена Волинська

Я ЧУЮ ТЕБЕ

Сплетіння доль Катерини Білокур
та Оксани Петрусенко

Олена Волинська

Я чую тебе

*Сплетіння долъ
Катерини Білокур
та Оксани Петрусенко*

віхблa

Київ · 2024

УДК 821.161.2-311.2-94
В67

Волинська Олена

Я чую тебе. Сплетіння долі Катерини Білокур та Оксани Петрусенко / Олена Волинська. — К. : Віхола, 2024. — 352 с.
— (Серія «Худліт. Проза»).

ISBN 978-617-8257-91-0

Цей роман — лірична історія життя двох видатних жінок: художниці Катерини Білокур і співачки Оксани Петрусенко. Катерині не дозволяли вчитися й малювати, а вона не мислила себе без малюнка — сховавшись від усіх, розмальовувала химерними птахами вкрадене в мамі полотно. Оксана в чотирнадцять мусила піти працювати, щоб утримувати маленького братика й усю сім'ю. Нелегкі перипетії життя були постійною перепорою їхній творчості.

Зрештою долі жінок переплелися. Майбутня художниця написала Оксані Петрусенко листа зі своїм малюнком — зламаною гілкою калини. Співачка була вражена поєднанням кольорів і відтінків, а ще боєм, що струменів через зображення. Так у житті Катерини Білокур розпочався новий етап, що приведе її до слави.

Усі права застережено. Будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та будь-яким способом без письмової згоди видавництва і правовласників відтворювати заборонено.

© Олена Волинська, 2024

© Олена Канышина, обкладинка, 2024

© ТОВ «Віхола», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2024

У романі використано цитати з листів Катерини Білокур та Оксани Петрусенко, які зібрав письменник і мистецтвознавець Микола Кагарлицький у працях «Оксана Петрусенко: спогади, листи, матеріали», «Катерина Білокур: “Я буду художником!”», «Катерина Білокур очима сучасників».

Доля випробовує тих, хто надумав дійти якої великої мети, але сильних духом не злякає ніщо. Вони зі стиснутими вустами уперто, сміливо і гордо йдуть до наміченої мети — крок за кроком все вперед і вперед...

І таки досягають мети. І тоді доля нагороджує їх сторицею, і відкриває перед ними всі таємниці дійсно прекрасного, ніким не перевершеного мистецтва.

Катерина Білокур

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Катря не надто дослухалася до розмови дідуся з татом. Що ті незрозумілі дорослі балачки, якщо навколо стільки дивовиж? Її заворожували променисті жаринки в печі, що здіймалися вгору пучечками, наче букети зі справжніх зірок або ніколи не бачені золотаві квіти. Якби ж такі намалювати...

Подумала — і сама злякалася цих думок. Бо ж сільській дівчинці не годиться мріяти про таке. Дівчинці багато чого не годиться...

На краю широкого дубового стола лежала книжечка, через яку здійснювся цей галас. Коли декілька тижнів тому Василь, повернувшись увечері з ярмарку в Пирятині, витяг з-за пазухи новенького букваря, Катрусиній радості не було меж. Вона аж підскочила на печі, передчуваючи втіху від подарунка, значення якого ще не розуміла.

Подякувала батькові, почала гортати цупкі сторінки. Буквар починався з літер, далі йшли склади та невеличкі розповіді. Василь разом зі своїм батьком, Катриним дідусем, назвали їй усі літери, показали, як складати їх у слова. Дівчинка спробувала повторити. І в неї вийшло.

Звісно, не з першого разу. Доводилося багато тренуватися. Але навчання так захопило малу, що та не випускала книжечки з рук. Вже за тиждень вона знала ледь не всі тексти напам'ять. Такою вже вродилася. Якщо чогось забажає, то нізащо не відступиться від свого.

Випадково почувши, що донька вже читає, Якилина від здивування сплеснула в долоні:

— Як це тобі так швидко вдалося вивчитися?

— Не знаю, — зніяковіло прошепотіла Катря, відчуваючи, як на її обличчі запалюється рум'янець. — Я просто читала.

Помітивши, як сяють тернові мамині очі, дівчинка розправила плечі, відчуваючи за ними тендітні крильця. Її ще ніколи так ніжно не

гладили по голівці та не називали розумничкою.

А згодом, коли Катря досягла шкільного віку, рідні почали сперечатися, чи варто віддавати до школи дівчину, якщо вона сама навчається.

— Розумне дівча, здібне, — нахвалював Катрю дідусь. — І вперте, як усі Білокури.

— То й власним розумом дійде всього, що має знати, — відказав на те батько. — Нащо їй та наука? Не бути дівці міністром.

— Таки правда, — долинуло стомлене дідусеве. — Хай краще помагає матері по господарству.

Довгою була та розмова. До Катрі, яка, як любила говорити мати, знову «замріялася», долітали лише її уривки.

— Нащо їй рвати свитки та драти дорогою до школи чоботи? — перекрикував усіх батько. — Нехай краще сидить удома та вчиться прясти на веретені й микати коноплі. А для науки ми купимо їй ще одну книжечку.

Останні його слова про нову книжку дуже потішили Катрю. Бо від самої лише згадки про ненависне веретено, до якого її змалечку привчала мати, нападав сум. Вона почувалася припнутою до того механізму, спутаною нитками, які мусила сукати. Якби не буквар, що лежав на її колінах, Катря, напевно, давно вже втекла б світ за очі від цієї безпросвітності.

— Ми вирішили, що ти залишишся вдома, доню, — повернувшись до Катрі, лагідно заговорила мати. — Не треба тобі та школа. Дівчина має бути хорошою господинею. Оце твоя наука.

Катруся киває, дивуючись своїй неочікуваній усмішці. А коли дорослі перестають дивитися на неї, вона нахиляється, підбирає з підлоги біля печі та ховає в кишеню кілька вуглинок.

Не страшно, що на вулиці мжичка, яка скрадає яскраві барви природи. Катрі байдуже, що вона, вибігаючи з хати, нічого на себе не

накинула. Вуглинка в її долоньці приємно лоскотали шкіру, а серце наповнювалося солодким передчуттям.

Через дві хати від Білокурів — покинута господа. Занеханий садок припорошило бурим листям з велетів-горіхів. Горішки ще на початку місяця обтрусила місцева дітлашня. Серед тих бешкетників був і один із Катриних братів, Григорій.

Тепер дерева стояли голісінькі, а їхнє гілля, сплівшись між собою, в надвечірніх сутінках малювало на землі незбагненні візерунки-тіні. Катря не могла ними намилюватися. Інколи брала камінчик і починала креслити ті узорі на землі, щоб вони залишилися там і вдень, коли сонце порозганяє тіні.

Ще минулого року на цьому квітнику поралася бабця, ретельно вибираючи поміж кущів чорнобривців і троянд бур'яни, розпушуючи сапкою землю та підсипаючи рослини дерев'яною стружкою. А потім вікна тієї господині навіки згасли.

Якось Катря почула від матері, що будинок помирає разом із його господарями. А дівчинці не хотілося, щоб хатка з невеличкими віконцями й охайно побіленими стінами померла. Тому, коли випадала вільна хвилина, вона прокрадалася на сусідське подвір'я й розмальовувала хатні стіни квітковими візерунками. Поки лише від садка, де ніхто не міг цього побачити. Катрі не хотілося, щоб її сварили. Батькам не подобалося її «грейзання».

Але для дому, який втратив свою господиню, цього досить. Він знатиме, що його не забули, і не загине.

Озирнувшись та переконавшись, що поблизу нікого немає, Катря стала біля стіни. Трохи пороздивлялася вуглинка в долоні, обираючи. До низького фундаменту хати тулився кущ розхристаних, побитих дощами хризантем. На їхніх білосніжних пелюстках виблискували краплини.

Дівчинка незмигну дивилася на ці квіти. А потім упевнено торкнулася вуглинкою вільного місця на стіні й почала малювати. Штрих, лінія, що плавно переходить в іншу лінію, утворюючи голівку квітки, яка тягнеться до сонця.

Затишно в полі. Шелестить, перегукуючись між собою, достигле колосся пшениці. Між ним поховалися тендітні квіти. Такі гожі, що одна краща від іншої. Катря сидить, обхопивши рученятами литки, і тужить за чимось незбагненим, що розриває її душу. Дівчинка зосереджено водить паличкою по мокрій землі. Там, де ще декілька хвилин тому був глейкий ґрунт, розквітає ружа.

Катря обережно торкається пальчиком квітки, і ніби чує стишений шурхіт її пелюсток. Ну як тут не всміхатися, якщо ружа так схожа на справжню? Вона відчуває, що може намалювати ще багато таких квітів.

Але... вже не сьогодні. Вдома повно роботи. І батьки знов обзиватимуть за те, що вона, поринувши у фантазії, вкотре не виконає загаданого. Та хіба Катря винна, що така? Вона ж не зумисне. Просто воно сильніше...

Катря знехотя підводиться. Востаннє дивиться на ружу. І завертає на тоненьку стежку, що губиться в колосі.

Дівчинці вже восьмий рік. Григорій пішов до школи. У будні, коли він на уроках, Катря мусить виконувати його частину хатньої роботи. А молодшенький, Павлусь, плутається в неї під ногами. Дівчина вигадує йому роботу: насипати зерна курям чи нарвати трави для кози. А той повертається до неї з квітами. Яскраві маки й волошки кладуть похилені голівки в його долоньки.

Павлусь із надією дивиться на Катрю, чекаючи, що вона буде його хвалити. А їй на очі навертаються сльози: не може бачити зів'ялі квіти. Не хоче їх малювати. Вони ж неживі.

Повернувшись додому, Катря не застала в хаті батьків. Підмела двір, зазирнула в хлів до худоби. А далі, прихопивши відерця, пішла до криниці.

Коли дівчина зайшла з відрами в кімнату, Григорій, який сидів за столом, навіть не обернувся. А вона, помітивши у братовій руці олівець, несміливо зазирнула через його плече.

— Що ти робиш?

— Нам учитель загадав намалювати коника, — неохоче відказав той і затулив долонькою свій малюнок.

Катря пішла на город, а з її голови ніяк не йшло братове завдання. Щасливий! Він має зошити, у яких можна досхочу малювати. А їй теж дуже хочеться спробувати. Чи вийде в неї коник?

Коли Григорій вийшов на подвір'я, Катря, зливши з глечика води на руки, швиденько пішла в кімнату. Несміливо взяла олівчика. Перегорнула аркуш із негарним кривобоком коником. І почала малювати в зошиті.

Давно споночіло. Та хіба дівчинка звертала на це увагу? На білих аркушах оживали красиві тварини. Її коники щипали траву, їхали у бричках, бігли галопом по воді, а їхні густі гриви велично розліталися.

Катря не могла намилуватися тими своїми малюнками. У захваті вона сміялася й тулила їх до грудей. А потім дівчинка повиривала розмальовані аркуші та пережованим хлібом наліпила їх на піч.

Катря тішилася своєю маленькою виставкою. Які гарні в неї вийшли малюнки! Хай би їх побачили й інші.

Коли ж до хати забіг Григорій, а за ним зайшли батьки, зчинився галас.

— Тату, Катря порвала мої зошити! — махаючи рукою в бік сестри, плакав хлопчик.

Батько, насупивши брови, глянув на малюнки й аж затрясся.

— Що це ти робиш, скаженюко? — кричав він.

За мить у перелякану Катрю полетів його важкий чобіт.

Дівчинка, тулячись до стіни, витирала заплакані очі. Сльози болю та образи обпікали їй щоки. А мати злісно сичала в обличчя:

— Ну що ти, скажена, робиш? Та, не дай бог, чужі люди тебе побачать на такому вчинку. Тоді ж тебе ніякий біс і сватати не буде!

Тим часом батько зривав з печі та шматував Катриних коників. А за мить все спопеліло у вогні.

Дівчинка не боронила. Вона наче приросла ногами до долівки та безпомічно спостерігала, як скручується й чорніє папір. Так само чорніло її серце.

Батько заборонив Катрі торкатися братових зошитів. Заборонив малювати. Вона дивилася собі під ноги та мовчала. Бо так і не змогла вимовити «добре». Не малювати — означало не дихати...

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

— То якої вам заспівати? — хитро примружується Ксенія.

— Якої хочеш. Я послухаю твій голос.

Дівчина примружується. В її співрозмовника добрі очі. І говорить він до неї лагідно, немов до дитини, хоча Ксенії вже чотирнадцять. Вона доросла, бо вже сама заробляє на хліб.

— Я різної можу. І веселої, і сумної.

Сумні пісні їй більше подобалися. Але зараз вона сиділа на березі. Качі й спостерігала, як надвечірнє сонце фарбує воду ніжною позолотою. «Краще я заспіваю щось грайливе, бо суму в житті й так вистачає».

Але на думку спало геть інше:

*По діброві вітер віє,
Гуляє по полю,
Край дороги гне тополю
До самого долу.*

*Стан високий, лист широкий
Марне зеленіє,
Кругом поле, як те море
Широке, синіє.*

*Чумак іде, подивиться
Та й голову схилить;
Чабан вранці з сопілкою
Сяде на могилі.*

*Подивиться — серце ниє:
Кругом ні билини!
Одна, одна, як сирота
На чужині, гине.*

Той, хто назвався військовим капельмейстером, слухає її, затамувавши подих. Дівчина вже не раз помічала, що робить із людьми її голос. Це і тішило, і лякало.

Ксенія бере високу ноту, і вже не думає ні про капельмейстера, ні про вечір, що тінню лягає на Севастополь. Вона просто віддається мелодії, яка навіть після завершення пісні лунає в її голові.

Слухач підхоплюється й починає голосно аплодувати їй — звичайній дівчинці в залатаній сукні; їй — юнці з порепаними від важкої роботи на взуттєвій фабриці руками.

— Заспівати ще однієї? — запитує Ксенія, відчуючи, як її душа прагне нової пісні.

— Не треба. Я почув усе, що хотів.

— Добре, — вона теж підводиться, прикладає руку до очей. — Бо я можу співати дуже довго.

Промовляючи ці слова, Ксенія всміхається. Не розповідати ж йому, що пісня її рятує, коли вдома пекло. Що вона співає, щоб не ревіти. Що голос для неї — захисний щит, ліки, які можуть зцілити від будь-якої хвороби.

— Ти ходиш до школи?

— Колись ходила, — неохоче зізналася Ксенія. — А зараз ні. Мушу працювати.

Так невчасно зринуло в пам'яті безтурботне дитинство. Коли вона не лише співала, а ще й пробувала малювати, грати на гітарі та складати вірші. Ксенія тепло згадала свого старенького вчителя, якому дуже подобався її голос. Після уроків він безплатно навчав дівчину нотної грамоти й вокалу. І звертався так лагідно: «Ксеня».

— Ти маєш співати, дитино. Це в тебе від Бога.

Саме вчитель закохав Ксенію в українську пісню. На його уроках вона прочитала «Енеїду» й «Наталку Полтавку» Котляревського, вірші Лесі Українки та Івана Франка. Почула й вивчила народні пісні на

слова Тараса Шевченка «Зоре моя вечірняя», «Така її доля», «Думи мої, думи мої», «Нащо мені чорні брови», «Рече та стогне Дніпр широкий».

Невдовзі Ксєнина мати народила сина Івана, тож не могла вже наймитувати, щоб прогодувати дітей. Вітчиму аби очі залити. Тому Ксєнія пішла на роботу в Севастопольський порт. Дитяча мрія стати співачкою чекала свого часу.

— А ти хотіла б навчатися? — не вгавав капельмейстер.

Вона нічого не відповіла. Лише повела плечем.

Ксєнія не звикла повільно ходити, а зараз ледь волочила ноги, ще й дорогу обрала довшу. Капельмейстер вже не витримав і запитав, чи далеко ще до її дому.

— Недалеко, — буркнула Ксєнія.

Оце так причепився. Ще й вигадав таке. Хочє поговорити з її батьками! І не сприймає відмовок. А вона не хоче вести його до хати, бо не знає, що там зараз коїться. Чи вже вгамувався той п'янюга?

Коли вони нарешті наблизились до похиленого паркану, капельмейстер, роззирнувшись, розгублено запитав:

— Ви тут живете?

Ксєнія кивнула та примружилася. Певно, йому не сподобалися облізлі стіни їхньої хати, дірявий дах, через який видно зірки. Не так він уявляв житло тієї, яку щойно назвав «талановитою співачкою».

Ступивши на подвір'я, капельмейстер помітив чоловіка, який, тримаючись за стіну, повільно сунув до хати. Розхристаний, зарослий, брудний.

Ксєнія, густо почервонівши, притримала супутника за лікоть.

— Зачекайте хвилю. Він зараз вляжеться, захропе, і не заважатимє розмові. А мама тепер на вулицю не вийде. Дитина... Мій брат Іван прихворів.

Капельмейстер кивнув:

— Я зачекаю.

Марія розгублено й не дуже уважно слухала гостя, який на всі лади розхвалював незвичний голос її доньки та обіцяв влаштувати Ксенію до церковного хору.

— Вона дуже любить співати, — погоджувалася Марія. — Це в неї від батька.

Капельмейстер знехотя зиркнув у дальній куток убогої кімнати, де на широкій лаві, під кожухами, гучно хропіло худе тіло.

— То не мій батько, — різко обірвала його думки Ксенія. — Мій рідний тато, Андрій, помер від сухот, коли мені ще й рочку не було. Він родом із Малої Балаклеї на Харківщині. Там ще річка така є, Балаклійка. Може, чули?

Він заперечно похитав головою та перепросив, що не знає такої.

— Нічого. Тут ніхто її не знає. А до Севастополя тато потрапив, коли служив матросом на Чорноморському флоті. Мені розповідали, що він дуже гарно співав.

— Гарно, — підтвердила Марія. — Аж душа від тих пісень ясніла. Я, вперше почувши його голос, пропала.

Капельмейстер кивнув і продовжив:

— Вашій доньці треба розвивати талант. Хай би співала в церковному хорі разом із моїми дочками. Вони дуже хвалять голос вашої дівчинки. І, повірте мені, не перебільшують. А якщо з неї вийде відома співачка?

Ксенія підійшла до матері та не так ніжно, як вимогливо потягнула її за рукав сорочки:

— Дозволиш?

— Що ти там знову мугикаєш, Бородавкіна? — гукнув до дівчини одноокий вантажник.

— Ти бачиш який! Почув, — невдоволено пробурмотіла Ксенія, звільняючи йому дорогу. Тут, у севастопольському порту, завжди гамірно. Хіба ж комусь шкода від того, що вона трохи поспіває?

Ксенія співала завжди. І в севастопольському порту, і на взуттєвій фабриці, де з чотирнадцяти років працювала. І в церковному хорі, куди її не надто охоче відпустила мати і де їй дуже швидко довірили сольні партії. І на самодіяльних концертах. Згодом дівчина вступила до аматорського хору «Рада» під керівництвом Георгія Йосиповича Загала.

У колективі панувала творча атмосфера. Чоловічі партії там виконували переважно робітники й матроси Чорноморського флоту, а жіночі — учениці, робітниці та й просто співучі жінки.

Саме на сцені «Ради» Ксенія вперше заспівала дуєтом. Георгій Йосипович ставив оперу Леонкавалло «Паяци». Дівчина мала виконувати партію Недди, а її партнер, Дмитро Головін, — Сільвіо.

Ксенії подобався молодий голосистий матрос. Саме завдяки йому вона стала артисткою Загала. Але не лише за це була йому вдячна. Він врятував їй життя.

Купаючись поблизу свого улюбленого пам'ятника Затопленим кораблям, Ксенія поранила ногу. Через різкий біль потемніло в очах. Отямившись на березі, вона побачила над собою налякане обличчя незнайомого юнака.

— Як ти?

Вона хотіла сказати, що нормально, але з горла вирвалося незрозуміле булькання.

— Тихо-тихо, не поспішай.

Юнак перевернув її на бік — і дихати стало легше. Він жартома штовхнув її у плече.

— Ти мене налякала. Більше так не роби.

— Не буду. Дякую, — сідаючи, відповіла й одразу скривилася. Такий слабкий і гугнявий. Це ж не її голос. А якщо вона назавжди його втратила?.. Ця думка налякала дівчину більше, ніж те, що вона ледь не загинула.

Намагаючись струсити з долонь вологий пісок, вона несміливо запитала:

— А він повернеться?

— Хто?

— Мій голос, — швидко заговорила Ксенія. — Я співаю. Мені потрібен голос.

— Співаєш? — здивовано вигукнув він. — Я теж.

Ксенія опинилася в хорі Загала з легкої руки Дмитра. Його там вважали найсильнішим співаком. Коли він, вміло керуючи своїм потужним голосом, заводив партію, час неначе зупинявся.

Ксенія захоплювалася цим його вмінням. Але, попри бажання, відчувала легкий сум. «Чи не кращий він за мене у співі?» — запитувала себе, і тренувалася з подвійним запалом.

Головін, інтуїтивно відчувши сильного супротивника, не відставав від Ксенії, намагаючись під час виступів вокально взяти над нею гору:

Ой на гору козак воду носить.

Дівчинонька козаченька просить:

Вона, пустивши очима іскри, потужно заводила:

Козаченьку, мій собою,

Возьми мене із собою,

Помандрую я з тобою!..

Ксенія переконувала себе, що не прагне конкурувати з Дмитром. Воно якось так виходило.

Так тривало доти, доки на репетиції Георгій Йосипович не взяв своїх солістів за руки й не підвів одне до одного.

— Мені на сцені потрібен дует, а не двобій, — сказав він. — Ви маєте доповнювати одне одного, а не змагатися. Зрозуміло?

Обоє кивнули, визнаючи, що трохи захопилися. І під пильним оком свого наставника потисли руки.

Дмитро із Ксенією поєдналися в прекрасний дует, який дуже полюбили глядачі. Особливо їм вдавалася остання сцена Тамари й Демона з опери Рубінштейна «Демон».

Дмитро повторював Ксенії, що в неї талант до народних пісень. Вони не раз співали дуетом «Ой на гору козак воду носить» та «Коли розлучаються двоє». Співаки дебютували із цими номерами на самодіяльному концерті у бригаді тральщиків, де працював Головін.

На одному з таких виступів Ксенія заспівала сольо:

Дивлюсь я на небо та й думку гадаю:

Чому я не сокіл, чому не літаю,

Чому мені, Боже, ти крилець не дав?

Я б землю покинув і в небо злітав.

Далеко за хмари, подальше од світу,

Шукать собі долі, на горе привіту,

І ласки у зірок, у сонця просять,

У світлі їх яснім все горе втопить.

Бо долі ще змалку здаюсь я нелюбий,

Я наймит у неї, хлопцюга приблудний;

Чужий я у долі, чужий у людей:

Хіба хто кохає нерідних дітей?

Кохаюся з лихом, привіту не знаю.

І гірко, і марно свій вік коротаю,

І в горі спізнав я, що тільки одна —

Далекеє небо — моя сторона...

Ксенія ледве доспівала пісню, адже її голос потопав у гучних оваціях. І так тричі.

Дмитро пройшов відбір до хору, що складався з матросів та портових робітників. Цей хор набирав для виступів у Севастополі сам Федір Шаляпін^[1]. Юнак заохочував і Ксенію, але вона не наважувалася піти на прослуховування.

— Твій голос не може не сподобатися Федору Івановичу, — вкотре повторював Дмитро, коли вони з Ксенією вже стояли на сходовому майданчику біля дверей готельного номера Шаляпіна.

Дівчина торкнулася рукою холодних лакованих перил.

— Я не впевнена.

— Годі хвилюватися. Все! Я стукаю.

Він рішуче попрямував до дверей. Ксенія встигла вхопити Дмитра за лікоть.

— Зачекай ще хвилю. Я... Я не готова.

— А коли будеш? — зупиняючись, невдоволено запитав той.

— Не знаю... — дівчина, відчуваючи, як нестримно калатає в грудях серце, відступила на кілька кроків. — Не сьогодні. Вибач.

Ксенія більше не мала нагоди зустрітися із Шаляпіним. За кілька днів він покинув Севастополь. А невдовзі й Головін поїхав із міста. Ксенія, яка працювала в порту в дві зміни, навіть не змогла з ним попрощатися. Ходили чутки, що Дмитро подався до столиці підкорювати оперну сцену.

«Сміливий. Таким завжди щастить, — думала Ксенія. — А чи я колись наважуся все ось так покинути?»

Вона й далі виступала в аматорських колективах, і завжди була найкращою. Виконуючи народні пісні або свої партії з опер, щоразу потопала в оваціях.

— Ти станеш відомою співачкою, — казали їй.

— Стану, — обіцяла Ксенія, ловлячи на собі невдоволені погляди залицяльників, які мріяли, щоб така екзотична пташка співала лише для них.

Коли Ксенії минуло вісімнадцять, вона відчула, що цього вже замало. Хотілося вирватися з клітки. Молоде серце прагнуло сяяти й підкорювати, брати нові вершини. Тому коли до міста приїхала пересувна музично-драматична трупа Степана Олександровича Глазуненка, Ксенія не пропускала жодного виступу професійних артистів. Пам'ятаючи про втрачену можливість заявити про себе, дівчина довго набиралася духу, щоб напроситися до Глазуненка на прослуховування. Аж тут удача простягнула їй руку.

Того дня над портом збиралися важкі купчасті хмари, обіцяючи зливу. До пристані щойно пришвартувався великий торговельний корабель. Потрібно було швидко, до дощу, розвантажити ящики з товаром.

Ксенія під крики керівника саме поверталася по вантаж, коли почула, що її гукають. Обернувшись, побачила гарно вбрану немолоду пані, яка чомусь назвала її на ім'я.

— Ти Ксенія?

— Я, — насторожено відповіла дівчина.

— Мені казали, що ти співаєш.

— Трішки.

— Чудово, — приязно всміхнулася пані й продовжила: — Я теж трішки співаю. Мене звуть Наталія. Я дружина Степана Глазуненка. Ми тут гастролюємо.

Почуте вразило Ксенію. Не може такого бути... Перед нею стояла та, якій вона вчора так натхненно аплодувала.

— Я знаю. Я вас слухала.

— Дякую. А я хочу послухати тебе. Одна з наших солісток, Ганнуса, занедужала й не змогла поїхати на гастролі. А люди, думці яких я довіряю, порекомендували тебе.

Ксенії здалося, що вона перестала дихати.

— То що? Прийдеш на прослуховування?

Дівчина не встигла відповісти. На неї знову гаркнув керівник порту. Пані Наталія тактовно попрощалася й пішла, взявши з дівчини обіцянку прийти до театру.

Щойно звільнившись зі зміни, Ксенія помчала до Глазуненка. Там, глибоко вдихнувши, завела:

*Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, сумні...*

Вистачило однієї пісні. Степан Олександрович презирнувся з дружиною. А та погладила юну співачку по голівці, промовивши:

— Пречудово, дівчинко! Будеш нашою.

У трупі Глазуненка актори співали переважно уривки з опер «Наталка Полтавка» Лисенка та «Запорожець за Дунаєм» Гулака-Артемовського. Ксенія багато працювала, щоб наздогнати досвідчених співаків. І з часом таки зрівнялася з ними в майстерності. А згодом навіть перевершила, перетворившись із простої хористки на солістку «вищого класу», як любила наголошувати пані Наталія. Тут на Ксенію знову чекав успіх.

Марія уважно слухала захоплені доньчині розповіді про виступи. Вона слізно прохала Ксенію не надто захоплюватися музикою. Дівчина не розуміла цих заборон, а тому ображалася. Марія на той час уже розлучилася з чоловіком, і стала занадто обережною, занадто недовірливою.

Їхня родина тепер мешкала в батьківському домі Марії. Її батьки колись переїхали в Севастополь з Орловської губернії. Марія знову пішла в найми, а бабуся Євдокія вела хатнє господарство.

Ксенія погано пам'ятала свого дідуса. Знала лише, що колись він працював теслею в порту. А в роки революції був заарештований за

підозрою, яку бабуся називала «фільчиною грамотою».

«Таке вигадали, іроди, — у відчаї кидала Євдокія. — Мій Іван ніколи не мав зв'язків із більшовиками».

Ксенія спробувала повернутися до розмови про співи, але Марія лише скрушно хитала головою:

— Ну чому ти така вперта, Ксеню? Ти занадто захопилася тією своєю сценою. Хіба артист — це професія для бідняка?

— Чому це я не можу захоплюватися тим, що люблю? — кинула у відповідь донька.

— Бо таке життя не для простих людей.

«Тоді і я стану непростою», — прошепотіла Ксенія, вкотре переконуючись у правильності свого рішення. Трупа Глазуненка завершувала гастролі в Севастополі й планувала їхати в інші міста. Вони кликали її з собою. Ксенія погодилася.

¹ Федір Шаляпін — російський оперний співак.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

— Тільки не барися там, ледащо, — гукає мати в спину Катерині.

Катря знічено опускає голову. Ото приклеїлося вже те «ледащо». Не віддерти його та не відмити. А хіба вона ледащо? І в хаті порядкує, і на городі дає раду. Доглядає молодших братів, ходить за худобою. Тіпає, микає, пряде, тче, вишиває, шиє на замовлення. Вже мало не пів Богданівки ходить у її сорочках. І все одно люди називають «чудною», бо вдягається в темне, не ходить на вечорниці. А найдужче — за її пристрасть до малювання.

Коли випаде вільна хвилина, Катря непомітно візьме в матері шматок домотканого полотна та біжить з ним у поле. Розмалює його з обох боків, намилується своїми малюнками. А потім випере полотно і знову малює. Найчастіше — квіти.

І чому вони їй так полюбилися? Хтозна. Катря пам'ятала випадок з дитинства, коли їй, ще зовсім малій, сусідська дівчинка зірвала біля криниці та простягнула блакитну квіточку.

Від цього подарунка на душі в Катрі зробилося хороше й тепло. Вона несла ту квіточку додому, наче найдорожчий скарб. А навколо все буяло та мерехтіло невимовною красою, різнобарвними квітами.

Подорослішавши, Катря кілька разів бачила в полі ті блакитні квіти зі свого дитинства, але, як не випитувала їх назву в односельців, ніхто не зміг пригадати.

Коли в Богданівці починала порядкувати весна і з-під прілого листя пробивалися первоцвіти, вже ніщо не могло втримати Катрю в хаті. Вона годинами роздивлялася якусь квітку. Якщо потрібна їй не росла поряд, то йшла шукати аж за село. Подивитися на конвалії ходила аж до сусіднього Пирятинського лісу.

А потім Катря намагалася детально відтворити побачене. Малювала свої квіти лише так. Певно, не було у світі сили, здатної змусити її

зірвати квітку. Катерина вірила, що вони, як і люди, живі та мають душу. А зірвана квітка — вже не квітка. Це загублена жіноча доля: не дасть плоду, не розквітне наступної весни, не потішить своєю красою.

Одного разу Катря намалювала незвичайну птицю. З пишним хвостом, що коштовним камінням переливався на сонці, із розправленими крильми й гордо вигнутою шиєю.

— Це я таке зробила? — вражено запитувала себе дівчина.

Її охопила така нестримна ейфорія, що вона і плакала, і сміялася, і кружляла зарослою стежкою, обіймаючи полотно з крилатим дивом.

Цього разу Катерина не наважилася змити намальоване. Заховавши картину за пазуху, принесла її додому.

З радощів дівчина стала необачною. Ввечері за малюванням її застала мати.

Якилина, ще зрання помітивши доньку з книжкою в руках, злостиво кинула:

— Що ти там таке побачила, що очей не відводиш? Батька свого чи що?

Дівчина здригнулася, від чого книжка впала на підлогу. А мати все ніяк не могла заспокоїтися:

— Чуєш, Катре, ти менше в буквар зазираєш, а більше дивись на гребінь і мичко^[2]. Щоб пряжа виходила тонка й рівна, та щоб засовів не було. Бо не годиться таку роботу абияк виконувати!

А тепер, шматуючи поглядом сердешну птицю, мати зашипіла:

— Що це ти коїш, стервиго? Хіба роботи в тебе немає, а лише дурниці? У людей доньки як доньки. Вони і про хазяйство дбають, і батькам опора. А наша — мазілка.

Катерина втягне голову в плечі та мовчить. Чого батьки тільки не робили: і сварили, і докоряли, і за різку хапалися — марно. Хай куди вона йшла, хай що робила, а задум малювати слідом за нею. І не було від того ніякого рятунку.

Щоби мати зайвий раз не штрикала болючими словами, Катря ховалася зі своїм малюванням. Іде в поле випасати худобу, а згорточок зі старим випраним полотном завжди при ній. Заховавшись у травах, натягала на раму це полотно й малювала на ньому вугіллям.

Ось тільки чорний колір стомлював дівчину. Їй хотілося барв, на які така багата природа. Спостерігаючи, як мати фарбувала полотно соком із бузини, калини, цибулі, різнотрав'ям, Катерина спробувала самотійно робити фарби. Синю — із кореня гірчака, жовту — з кореня кінського щавлю, вишневу — із золотянки, а з ожини й чорниці — фіолетову, зі звіробою — жовту й оранжеву.

А ще самотужки навчилася виготовляти пензлики. До гілки вишні чи верби за допомогою жерсті з консервної бляшанки кріпила пучечок шерсті kota чи тхора. І тією вишневою галузкою виводила кольорові квіти.

З тими квітами складалося дуже непросто. Дивлячись на свої малюнки, Катря то раділа, що виходить так гарно, то гірко плакала, бо суцвіття на полотні лиш віддалено нагадували справжні квіти. І кольори геть не ті, і відтінки не пасують. Не справжнє то мистецтво...

Порається Катря по господарству, а сльози так і котяться. І не стишити, не вгамувати тієї бурі в душі. Дівчина не раз собі обіцяла, що більше не потягнеться до схованих від батьків пензликів та баночок із саморобними фарбами. А потім тихцем візьме в батька шматок фанери та біжить із ним у поле. Іноді за Катрею повіється її «спільник» Павлусь, якого мусила глядіти.

Хлопчик видивлявся для сестри незвичні квіти. А вона, помітивши, що малого немає поруч, підхоплювалася та бігла його шукати. Іноді, захопившись цікавою пригодою, юні Білокури заходили аж до Пирятина чи Яготина.

Якось дорогою додому Катрю перестрів на леваді Микита Тонконог — сусід і родич Білокурів. Зупинився. Грайливо підморгнув, як завжди під час зустрічі. А вона зніяковіло опустила очі.

У Богданівці Микиту поважали. Заможний, освічений. Він був власником парового млина, який місцеві називали «паровою машиною». Маючи велику пристрасть до театру, на свята Микита ставив у млині вистави за своїми п'єсами. Він обладнав там сцену, поставив ослони для глядачів. Ті вистави дуже полюбилися мешканцям Загреблі й Тонконогівки.

Одного разу Катерина ходила з братами на виставу в театр на воді. У Грицька був день народження, і батько зробив такий подарунок. Сам із дітьми не пішов, бо пошкодував часу на «витребеньки». Не пішла й мати.

Катерина не раз чула, як батьки між собою говорили, що якби в Микити не було зайвих грошей і він мусив дбати про кожную копійку, то не страждав би подібними «химерами».

І Катря, і хлопчики були в захваті від того, що відбувалося на сцені, і від костюмів акторів. Лише наприкінці вистави, коли залунали оплески, малий Павлусь перестрашився та заплакав.

Грицько смикнув брата за руку, обізвавши «слиньком». Катерина повела їх до виходу. А в дверях застигла, замилювавшись мініатюрною копією якоїсь церкви, намальованою на фанері. Якою ж гарною вона була! Очей не відвести. Майже як справжня. От би їй колись навчитися так малювати...

— Маю до тебе розмову, сусідко, — привітно всміхнувся до неї Микита. — Я чув від людей, що ти вмієш малювати.

Катря прикусила нижню губу. Мати любила скаржитися на неї односельцям. Не раз із її вуст злітало дошкульне: «Покарав нас Господь такою донькою!». Наче вона якась злочинниця чи нероба.

Материн гострий язик — немов заточене лезо по серцю. Від образи дівчина вгинала голову в плечі, маліла. Та й богданівці казали про неї різне, найчастіше — докірливе: «Ледащиця». Що тут удієш? Як порозв'язуються в людей язики, як почнуть вони ними мести, немає на то жодної ради.

— То вмієш чи ні? — допитувався сусід.

— Трішки, — ще дужче зніяковіла дівчина.

— От і добре. Малюватимеш декорації для мого театру?

Серце у грудях Катрі затріпотіло, наче птаха в сильці.

— Не знаю, чи в мене вийде.

— Я бачив твої малюнки на покинутій хаті. Все в тебе вийде. То підеш?

Катря сама подивувалася своїй рішучості:

— Піду. Тільки... тільки батькам моїм не кажіть. Добре?

— Гаразд, — підморгнув їй Микита.

Душа Катрі співала. Нескінченна хатня робота вже не здавалася їй такою тяжкою та обридлою, і докори рідних не так дошкуляли. Щойно випадала вільна хвилина, вона потай від батьків бігла в театр на воді.

Тепер дівчина мала великі фанерні полотна. Її малюнки хвалив Микита, вони подобалися глядачам. Беручи до рук тоненького пензлика на кілька ворсин, вона забувала про свої жалі й поринала в незвідані світи. Туди, де можна вільно дихати й літати у мріях.

Микита не раз пропонував Катерині гроші за роботу. Та вона відмовлялася їх брати:

— Не треба, дядечку. Дякую, що дозволяєте малювати.

А коли споночіє, вона виходила до річки послухати тишу й насолодитися пахощами та звуками пізнього літа. Воно повільно вигасало, як вигасає в нелюбій праці серце.

Якилина, забачивши, що Катря десь зникає, спершу наполегливо допитувалася, куди ж та ходить.

— До подружок на вулицю, — відказувала вона незмінне.

Згодом мати припинила напосідати, радіючи, що дівка береться за розум. Можливо, скоро приведе в хату зятя.

А в Катрі на думці інше. Вона носить у собі образи прекрасних квітів, які жалісливо квилять: «Намалюй нас, намалюй».

Несподівано тишу перерізає м'який чоловічий голос:

— *Де ти бродиш, моя доле?..*

Катря здригнулася. Знову той дивний юнак, який мешкає на тому березі річки, плаває на човні. І співає тужливих пісень.

Дівчата кажуть:

— Це ж він за тобою впадає, Катре. Придивися до нього. Він хороший. І голову має на плечах, і дужі руки.

Вона часто його бачить. Іноді він наче зумисне з'являється саме тоді, коли вона виходить на берег. А може, то просто збіги, вигадки подружок, і він нічого до неї не має.

Але Катря, заморожена мелодією, сідає, підібгавши ноги, та слухає його спів. Їй так хочеться, щоб до неї хтось озвався...

Того дня надворі немилосердно пекло. Катря прилаштувалася в кутку під сценою та й вимальовувала на широкому аркуші фанери перелаз, густо заплетений в'юнкими квітами.

У театрі було гамірно. Ось-ось мала розпочатися нова вистава. Актори репетирували, іноді скося позираючи на непрохану глядачку.

Катря намагалася нікому не заважати. Тому не відводила очей від свого малюнка. Хіба інколи крадькома поглядала на сцену. Неочікувано на плече лягла чиясь важка рука. Від несподіванки вона ледь не підскочила.

Перед Катрею стояв Микита Тонконог.

— Малюєш? — для чогось запитав він.

Катря кивнула й поклала пензлик на шматок скла, що слугував їй за палітру.

— Малюю.

— Перепочинь трішки, — він присів навпочіпки й розвернув картину до себе.

У Катрі закололо в грудях. Вона дуже не любила, коли хтось бачив незавершену роботу.

— Тут така справа, — вів Микита. — Наша Ганна вчора зірвала на полі спину. Злягла. Ти не зможеш зіграти її роль?

— Я? — пополотніла Катря. — Та в мене... У мене не вийде.

— Не вигадуй. Я бачив, як ти дивилася вистави. І на репетиціях ти підказувала дівчатам. Тому швиденько повтори слова. І нічого не бійся, — Микита торкнувся рукою її підборіддя. — Бо страх — найгірший ворог актора.

Катерина розгублено кивнула.

— Все буде добре. Якщо вийшло в Ганни, то й у тебе вийде.

І вона пішла. Декілька разів перечитала свої репліки в пошарпаному зшиточку, запнулася широкою хустиною, щоби скидатися на молодицю. Чи впізнає її хто? Як донесуть батькам, ті не подарують непутящій доньці ще однієї вольності. Але хай там як, а вона вийде на сцену.

Коли театральні вже розходилися по хатах, а Катря домивала пензлики, Микита, безшумно підкравшись, запитав:

— Сподобалося грати?

Дівчина не знала, що йому відповісти. Бо, ступивши на дощату підлогу сцени, вона на мить відчула себе іншою людиною.

— Ти молодець. У тебе гарно виходило. Треба знайти для тебе роль.

— Не треба. Я краще малюватиму.

Микита пильно на неї поглянув і відказав:

— Одне одному не заважає.

Того дня Катря покинула театр однією з останніх. Вона довго дивилася на свій малюнок, відчуваючи до нього майже відразу. Не

такими мають бути ці квіти. Ой, не такими...

Увечері, напоївши худобу, Катря піднялася на горище по сіно. Біля старої скрині, у шматті, зберігалися деякі її малюнки. Катерина вже малювала мальви минулої весни. Ті квіти їй подобалися дужче, ніж ці нові, на які вона витратила стільки часу. Треба придивитися до того малюнка. Зрозуміти, де вона помилилася цього разу.

Дівчина повільно розгорнула полотно. Від крику її стримала лише присутність матері за стіною. Як так? То вже були не її малюнки. Фарба на полотнах, які вона так любила, вилущилася й пообсипалася...

2 Мичко — пучок конопель або льону, підготовлений для прядіння.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

— Он наша чудна пішла, — підсміюючись, перешіптуються попід тином її колишні подруги, які вже стали молодицями.

Катерина пришвидшує ходу. За городом Остапівни — найстаршої в Богданівці жінки — її зустрічає змійка-стежка, що губиться між колоссям перестиглої пшениці.

Далі — безмежний простір та свобода якнайдалі від людських очей. Байдуже, що односельці сичать за її спиною. Про Білокурів у їхньому кутку багато говорили. Василь Білокур мав дві з половиною десятини землі, худобу, криту залізом хату.

Місцева влада правдами й неправдами намагалася затягти його до колгоспу, обіцяючи золоті гори. Та він затявся й сидів в «одноосібниках». За гонор і впертість сільське начальство його незлюбило.

«Хіба нам усе падає з неба?» — дивувалася людським заздрощам Катря. Її батьки працювали, не розгинаючи спини: і в хаті, і на землі. А земля любить, щоб їй кланялися, щоб її зрошували потом. Лише тоді вона віддячить господарям щедрими врожаями.

Василь мав великі надії на своїх синів Григорія та Павла. Обох віддав у науку, бо вченому чоловікові у світі легше живеться.

Іноді, коли хлопці вранці йшли до школи, Катря потай слідувала за ними. Проводжала їх до шкільних воріт, а далі — просто дивилася. Їй страшенно хотілося опинитися на місці братів: посидіти за партою, пізнати науку. Особливо зараз, коли в Богданівці з'явилися нові вчителі.

Та вона знала, що не переконає ні батька, ні матір, які товкмачили: «Дівці голова не для науки». Вони бачили її вправною господинею, покірною дружиною, дбайливою матір'ю. Щоби прихилити Катрю до

жіночої праці, батько подарував їй швейну машинку — шити собі спідниці та керсетки.

Як вбереться Катерина у власноруч вишиту сорочку з буйно розквітлими маками, підпереже паском тонкий стан, перекине через плече тугу косу, то сусідські дівчата аж позавертають шиї. А парубки... Парубки ходять тінню, хвалячи-перехвалюючи її стрункість, горду поставу, густі рівні брови й чорне волосся. Вони легковажно сиплють словами кохання, але ті не торкаються неспокійного дівочого серця.

— То коли можна засилати до твоєї хати сватів? — жартують з Василем приятелі, які зросили красенів-синів.

— Не знаю, не знаю, — хитає той головою. — Моя Катря дуже перебірлива до женихів.

— Гарна дівка, що й казати. Але скільки їй вже літ?

— Двадцять чотири.

— Вже час віддаватися.

Василь нічого на те не відказував. Лише задумливо хитав головою.

Катерина намагалася тримати всіх тих кавалерів на відстані. Відтоді як Микита Тонконог почав хворіти й вистави в театрі відбувалися дедалі рідше, дівчина знову тікала з полотном у поля. З-під її пензлика виходив квітковий розмай, над яким вона гірко плакала, бо знала: малюнки ті недовговічні. З часом вони збліднуть і перестануть тішити око.

Якось дорогою додому її перестрів юнак. Привітавшись, Катря зашарілася, бо вже не раз ловила на собі його зацікавлений погляд. Він походив із хорошої родини й на селі славився тим, що робітний і шанує старших.

Дівчина здогадувалася, що її батьки зраділи б такому зятю. Але що робити зі своїм малюванням? Ще менше викроювати часу чи, може, зовсім відректися?

Привітавшись, Катря хотіла швиденько пройти, та юнак її спинив. «Не ходячи стежечками», як любила приказувати її мати, заговорив про свої почуття. І так щиро, беззахисно, що в дівочій душі щось обірвалося.

Дивуючись собі, Катерина зробила крок до нього:

— Вірю, що ви кажете правду. Але хочу запитати. Якщо я стану вашою дружиною, ви дозволите мені малювати?

На його обличчі проступили сильний подив та щире нерозуміння, наче вона раптом заговорила до нього чужою мовою.

— Малювати?

— Так, малювати.

— А для чого? Нащо сільській жінці малювати?

— Треба, — прошепотіла Катря, ледь розтуляючи вуста, і пішла вперед, підкоряючись нетерплячому вітру, який, збираючи над Богданівкою важкі темно-сині хмари, штовхав її у спину.

Катря не знала, чи прочула мати про те невдале сватання. Але Якилина чомусь вирішила, що доньку зурочили. Тому молилася за неї перед образами. А одного вечора, повернувшись від якоїсь заїжджої знахарки, наділа на шию Катерині мішечок з пахучими травами, суворо заборонивши його знімати.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

КУПИТИ